
The Quixotism in Agnon's World View — "Hakhnassat Kala" / הקישוטיות בראיית העולם /
"של עגנון ב"הכנסת כלה"

Author(s): ננסי רוזנשן and Nancy Rozenchan

Source: *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* / דברי הקונגרס העולמי
1985 / תשמ"ה / למדעי היהדות, Vol. ט, DIVISION C: JEWISH THOUGHT AND
LITERATURE / היצירה היהודית הרוחנית (תשמ"ה / 1985), pp. 301-304

Published by: World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות

Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/23529184>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות

הקישוטיים בראיית העולם של עגנון ב"הכנסת כלה"

ננסי רוזנשן

הכנסת כלה הוא הרומן הראשון של עגנון. הוא נכתב ב-1931. הרומן מתאר את הרפלקטאותיו של ר' יודיל, בסביבות 1820. ר' יודיל מחטט את רגליו בעיירות יהודיות בגליציה המזרחית, במטרה לאסוף כסף לנידוניה של בתו.

חוקרים שונים כמו למשל גוטטב קרויניקר, ב-1938, דב סדן ב-1959, ברוך קורצ ווייל, ב-1963, גרשום שולם, ב-1967, ארנולד בנד, ב-1968, גרשון שקד, ב-1978 והלל ברזל ב-1982 מציינים את הדמיון בין הכנסת כלה של עגנון ודון קיחוט, הרומן הידוע שנכתב על ידי מיגל דה סרוואנטס בשנת 1603 (חלק ראשון) ו-1615 (חלק שני), אבל אינם מציינים במה מתבטא בדיוק הדימיון הזה.

מטרת העבודה הזאת היא לבדוק איך היסוד הקישוטי פועל ברומן העברי. כבסיס ביקורתי הסתמכתי על הספר של הסופר המקסיקאי קרלוס פואנטס סרוואנטס או לה קריטיקה דה לה לקטורה (סרוואנטס או הביקורת של הקריאה) שיצא לאור ב-1979.

בספרו פואנטס בודק את היחס הפרובלמטי בין המקסיקאים לבין ספרד, המעמדה האימפריאליסטית שלמעשה יצרה את מקסיקו וגם שלטה עליה ביד חזקה, ורואה ביחס זה השתקפות של העמדה של המקסיקאי כלפי עצמו. כדי להשיג זאת הוא צריך קודם כל לבדוק לעומתו את העמדה של ספרד כלפי עצמה; עמדה זו היא לרוב מוסווית ומניקאיסטית. כדי להגיע לזה, קרלוס פואנטס השתמש בכתבי סרוואנטס ובמיוחד בדון קיחוט. הוא התכוון להבין איך ספרד הגיעה למצבה הנוכחי אחרי תקופת הגאות שעברה עליה בסוף ימי הביניים ובתחילת העת החדשה. נקודת המוצא שלו היא שדון קיחוט היא אחת מהיצירות המופת של הספרות הספרדית אשר משקפות בצורה ברורה את ספרד על תושביה ומוסדותיה וצורת החיים שלה בתקופה היא.

במבוא ליצירתו, סרוואנטס מצהיר בפירוש על רצונו לחבל ולהרוס את הסמכות של ספרות האבירים. לשם כך הוא יצר את דמות האביר הנווד דון קיחוט, המטורף, שרצה להחיות מעשי הגבורה של האביר אמדיס דה גאולה.

ספרו של סרוואנטס הוא ביקורת על הז'אנר העתיק. הוא עושה זאת בצורת רומן פרודיסטי כשהוא משתמש במצבים ובאמצעים הספרותיים של הז'אנר שלו הוא לועג. העמדה של הסופר היא אירונית. הסאטירה שלו מצד אחד משעשעת ומצד שני הוא נוקט בעמדה אירונית ביחס לעולמו של האביר המטורף.

כל הרומן מתרחש בספרד של המאה ה-16. במאה ה-16 ספרד כבר רוקנה מרוב אוכלוסייתה היהודית והערבית. היא נעשית לארץ קתולית מובהקת, שמחסלת את מעמד הביניים שלה ונכנסת לתקופה של שפל כלכלי.

באותה תקופה מתרחשים שני נסיונות של ליברליזציה. האחת היא מלחמת האחים של הקומונות בשנת 1521 והשנייה היא נובעת מהשפעתו של אראסמוס מרו-טרדם. מלחמת האזרחים של הקומונות שאפה ליצור משטר של מימוש החקיקה שנמצאה בתוקף, ליתר אוטונומיה של הערים, לשינוי חוקי האינקוויזיציה. זה היה ניסיון להפוך את המדינה הספרדית למדינה מודרנית, פלורליסטית, סובל-נית זדמוקרטיה. המרד נכשל. שורשי ההתדרדרות היו טמונים באימפריה המושר-שת על הפלייה גזעית, אי-סובלנות, קנאות דתית ועל תרבות הומוגנית מדי.

הפילוסופיה של אראסמוס שגשגה בעיקר בספרד והתבססה על יצירתו שבח הטרופ משנת 1509. רעיונותיו של אראסמוס שקפו בצורה עמוקה, אירונית וסאטירית, את ההבטים החברתיים, הפוליטיים והדתיים של החברה בזמנו. הוא שאף לחברה טהורה שאין בה צביעות, לסקולריזציה של הנצרות. דעותיו של אראסמוס נתנו פורקן לרגשי המחנק שנגרמו ע"י המאבק בין המעמדות וחוקי טוהר הדם בספרד.

כל זה הוכשל ע"י הקונטרה-רפורמה והקונסיליום של טרנטו (1545-1563) שהו-בילו בספרד לניתוק העם הספרדי מכל הבחינות משאר מדינות אירופה וזו הייתה אחת הסיבות לירידת האימפריה.

דרך המחשבה ההומניסטית המשיכה למצוא פורקן ביצירות סיפרותיות. הקונסיליום של טרנטו הטיל צנזורה על כל דברי הדפוס, ספרד של המאה ה-16 למרות המושבות באמריקה ועושרה הגדול נעשתה למדינה מדולדלת מבחינה כלכלית ורוחנית.

כמו דון קיחוט, גם סרוואנטס היה אדם מחולק בין שני עולמות: העולם החדש והעולם הישן. הוא ניזון מהפילוסופיה של אראסמוס ומן ההומניזם האי-טלקי, שאותו הכיר בזמן שהותו באיטליה. הוא מיזג את העבר וההווה. העבר (אשליה חיי האבירות של קיחוט) מטיל אור על ההווה המיוצג ע"י דמויות גיבורים בני דורו; ההווה (החיים הצרים בחברה מתדרדרת) מטיל אור על העבר (הרעיונות הקישוטיים של צדק וחופש).

בגלל טירופו, דון קיחוט יכול היה לפתור את הבעיה המחרידה של דורו. בעיה זו הייתה הרצון לחיות בצורה מסוימת והצורך לחיות בצורה אחרת. הוא היה מה ששאף להיות, האביר הנודד שראה את העולם כפי שקרא עליו בספרי האבירים. הטירוף האיראסמי היה המוצא היחיד מתוך אותו העולם.

הדו-משמעות של דון קיחוט (חוכמה וטירוף) הייתה נחוצה לאור משחק האורות בין היישות והנראה לעין שנוצר ע"י הפער בין המציאות ומראית העין.

סרוואנטס לא ציטט בפירוש את שמו של אראסמוס ואת דעותיו שנגדם נלחם המשטר, אבל הוא כלל אותם באופן ישיר ובולט באמצעות שלושה נושאים חשובים: האמת היא רב-משמעית, האשליה של המראות לעין ושבו של הטירוף.

ההיבט הקומי מביא לראיית הכפילות של האמת ולכן סרוואנטס יצר את דון קיחוט ואת ניגודו סנצ'ו פנסה. דון קיחוט התאמץ לקרוא את ספרי האבירים וניסה להעביר את מה שקרא למציאות מתעתעת, רב-משמעית ובעלת פנים רבות. כך הוא הפך מקורא ליוצר של הרפתקאותיו.

קריאת ספרי האבירים העניקה לו צופן יחיד ומושלם. העובדות וההתרחשויות שאיתם התמודד בדמיון היו דומות לאלו שתוארו בספרים והיו בנויות על קוד מבו-סס על ראייה חד-צדדית של העולם. לכן הספרות והחיים הם שמות נרדפים (כך גם השיגעון שבאמצעותו הוא חי).

לדעת קרלוס פואנטס, דון קיחוט רוצה להכניס את כל העולם לתוך הקריאה הבי-קורטית שלו וקריאה זו נעשית לפי קוד יחיד ומקודש: כל פעם שהוא נכשל הוא מתכנס יותר ויותר בתוך הקריאה שלו ונשאר נאמן לה.

באמצעות בדיקה מהירה זו מתברר לנו שהרומן הקישוטי הוא רומן סאטירי. גיבור הרומן הוא במידה מסוימת נאיבי ומשוגע לדבר אחד. הוא אינו מצליח להתמודד עם המציאות וכתוצאה מכך סובל. מבחינה רוחנית הוא גם עולה על יתר האנשים הסובבים אותו.

הרומן הקישוטי הוא פרודיה במידה והוא משפיל את סיפורי האבירים של ימי הביניים. הוא גם סטיליזציה היות והוא עובר מעבר לגבולות המודל הספרותי ומגיע לרמה ספרותית הרבה יותר גבוהה.

הרומן הקישוטי הוא רומן קומי עקב חוסר ההרמוניה בין דון קיחוט ועולמו, בגלל הפנטסיה, בגלל האפיזודות שכוללות אספקטים פיזיים ומוסריים או רוחניים, בגלל חילופי התפקידים, בגלל היעולם הפוך של דון קיחוט, בגלל אי-ההבנות, הטעויות ובגלל הלשון, הסיטואציות האבסורדיות, ההגזמות, ההשפלות. ההומור שעושה את היצירה לדו-משמעית נוצר כתוצאה משיפוט המציאות וערכיה.

הרומן הקישוטי הוא רומן של ראיית העולם באמצעות ספרים, בגלל אישיותו המיוחדת של הגיבור שרואה את העולם כפי שקרא אותו בספרים. ראייתו היא חד-צדדית ומופעלת ע"י דופן יחיד והוא מעביר אותה לעולם שהוא בעל פנים רבות, ורב-משמעויות. הוא עובר מסטאטוס של קורא לסטאטוס של מחבר הרפתקאות, אבל המציאות מציגה את העולם ללא מסווה כמות שהוא: אכזרי, בור, חסר-צדק וכסיל.

הרומן הקישוטי מתקיף בצורה מוסווית את הסדר הקיים. הסופר יודע להסוות את כוונותיו מתחת למסווה הטירוף של הגיבור, כאשר, מצד שני, למראית עין, הוא מצהיר על נאמנותו לממסד.

הרומן הקישוטי הוא רומן בנוי על גיבור אפי, דון קיחוט, ועל גיבור פיק-רסקי, סמצ'ו פנסה.

דון קיחוט מנסה להחיות את רומן האבירים ואת תור הזהב הספרדי. בהכנסת כלה ר' יודיל חי לפי הכתוב בספרים, אבל עם כל חסידותו, ברור שחיו הרוחניים בסביבה היא הם כמעט אוטופיה.

בדומה לסופר הספרדי, גם עגנון מפתח את סיפורו בצורה קומית על מנת לשעשע את הקורא, אבל הוא מיצג את העולם הבדוי שלו באמצעות מספר בעל עמדה ביקור-תית.

דון קיחוט רואה את העולם דרך קריאת ספרי האבירים. ר' יודיל חי בעולם כפי שקרא בספרי הקודש.

עגנון נוקט בשתי עמדות מקבילות: מצד אחד הוא מביא את סיפורי היראים של החסידים החיים בעולם נאיבי של אמונה. מצד שני עומד המספר המבולבל והנבוך שמביע את הרגשת חוסר הנוחיות מול המציאות. זה מוצא ביטוי מתאים באמצעות ההיבט הקומי והעמדה האירונית. דו-המשמעויות הזו מעלה את האהבה ואת האירוניה ביחסו למסורת היהודים שנשתמרה בתחילת המאה שעברה.

דון קיחוט שאף להחיות את האידיאלים של ספרי האבירים, וזה היה יסוד

טירופו. בהכנסת כלה המחבר עגנון הוא זה שיינסה להחזיר את העולם האידיאלי לשלמותו ע"י שחזור העולם הזה וזאת האירוניה שבדבר.

מלבד השלמות של החסיד, שמיצג ע"י ר' יודיל בהכנסת כלה, מופיעים בספרו של עגנון מכלול של אספקטים של חיי היהדות בגליציה: החסיד שאינו מקבל גמול על מעשיו, חסידים שאין להם ישועה, בעלי אמונה שאין להם תקווה, חסרי אמונה, אלה שמנצלים את הזולה, המשומד וכו'.

מורגש המתח בין העבר המיתי וההווה הקונקרטי שבו הרוחניות נהרסת. ר' יודיל כזה נהפך בחלק השני של היצירה לדמות לא-מיתית (החסיד הוא נושא הצחוק ב"פורים שפיל" בפי זמרי ברודי).

בהכנסת כלה נעשה שימוש בדיגרסיות, במעשיות והרפתקאות נסיעה כדי להדגיש את המעבר מן העולם האידיאלי של ר' יודיל אל העולם הריאלי שמסיביבו. כך עגנון, כמו לפניו סרוואנטס, הדגיש את מודעותו ביחס לעולם שכבר לא היה קיים ולמרות זאת היה ריאלי.

לפי שאנן בספרו הספרות העברית החדשה, הקרבן העיקרי של עמדה זו הוא המספר עצמו שמחיה את העולם המיתי כדי לחסל אותו אחר כך ובכך הוא פועל כמו שסרוואנטס פעל ביחס לעולם האידיאלי של האבירות.

העולם של ר' יודיל עשוי מקיצוניות. יש בו גדולה אבל גם קריקטורה. כמו אצל סרוואנטס, הרוח הקומית שבה מתואר ר' יודיל עומדת לשימושה של הראיה רבת הפנים של המציאות והמיתוס, המציאות והאגדה, המציאות והעולם הפלאי, המפלה והאמונה. לכן מול ר' יודיל נוצר הניגוד שלו, בעל-העגלה נטע. מול כל היבט של ר' יודיל ועולמו נמצא ניגודו, נטע ועולמו, המשכיל הישל ועולמו, הדרשנים הנוודים, הכפיל הפיקרסקי של ר' יודיל.

הכנסת כלה הוא רומן קישוטי כי ר' יודיל במסגרת תפיסתו הדתית הוא מסור ומטורף לרעין יחיד ולרוב הוא נבון מול המציאות, חיינו מודרכים בציות לרשות עליונה שהוא הצדיק מאפט.

הרומן הוא קישוטי כי הוא פרודיה על סיפורי החסידים והוא עושה דה-מיתי-פיקציה של העולם החסידי ומשפיל אותו. הוא גם סטיליזציה במידה והוא עובר מעבר לגבולות המודל שלו ומעלה אותו לקטגוריה של רומן וכן מעלה לגדולה את דמותו של ר' יודיל אשר כפרס על אמונתו מגיע לארץ ישראל.

בדומה לדון קיחוט, הכנסת כלה הוא בעיקר רומן קומי וזהו אחד ההיבטים של הקישוטיות. חוסר ההרמוניה וההתאמה בין הרומן הכנסת כלה והעולם שלו מסתדרים על ידי הקונצפציה הקומית שבאמצעותה עגנון בנה את יצירתו.

ראיית העולם באמצעות ספרים היא קישוטית.

הרומן הקישוטי הוא רומן שמתקיף בצורה מוסווית את המימסד שמופיע כעולם לא בטוח ואכזרי, כתוצאה מחוסר ההתאמה בין יישותו של העולם או צורתו החי-צונית לבין העולם שאליה שואף הסופר. עגנון מעמיד פנים כנאיבי, הוא מנסה להסוות את נקודת הראות שלו ולכן מעמיס את סיפוריו באירוניה. האירוניה הזאת נוצרת מן המרחק בין ההזדהות הרגשית שלו על סיפוריו והנימה שבו הוא משתמש כדי להציג את מציאות העולם ההוא.